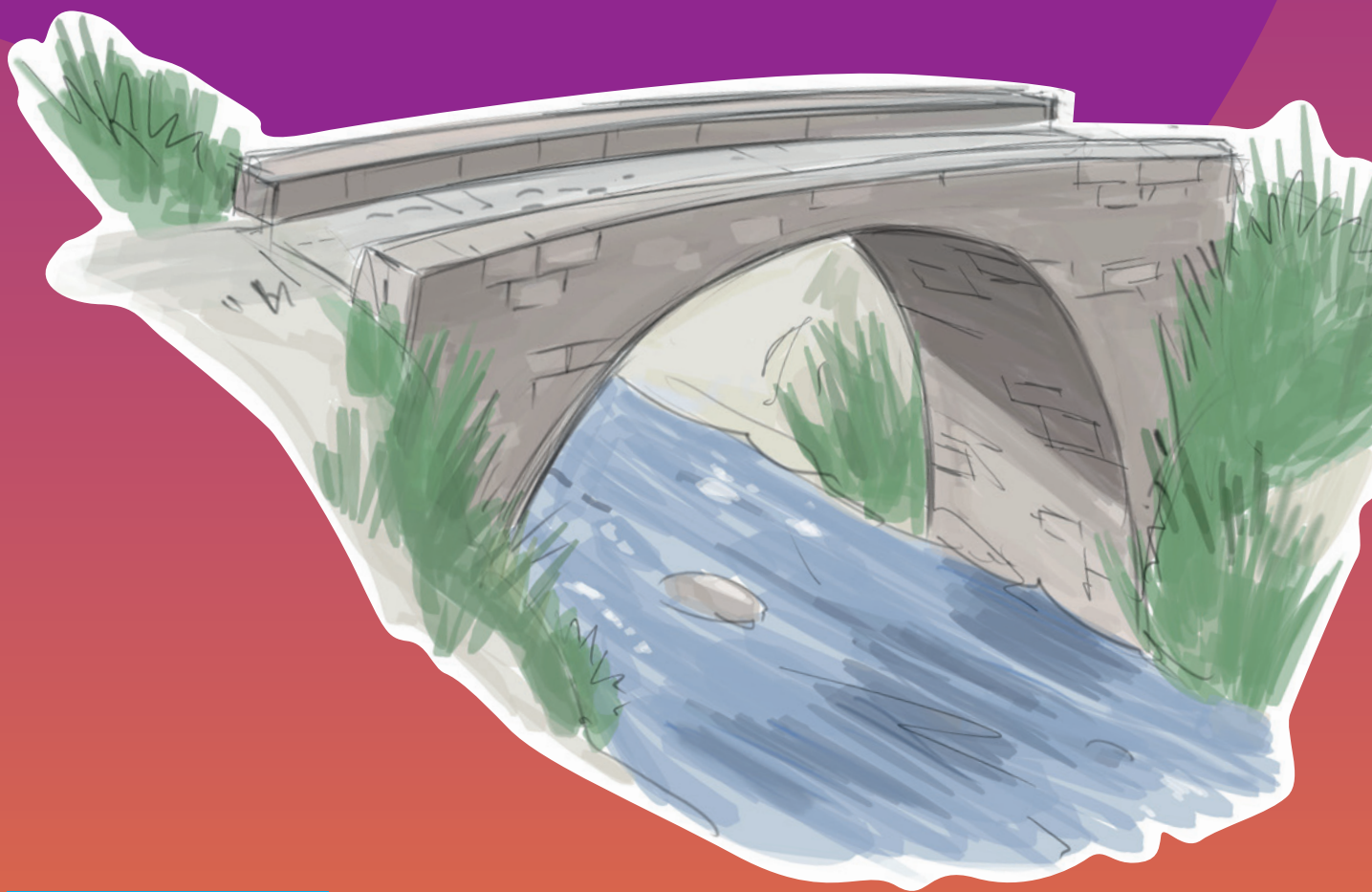

CULTUURSENSITIEF WERKEN

**Handvatten voor de hulpverlener
in het werken met niet-begeleide
minderjarigen met
migratie-achtergrond (NBM)**

SOS CHILDREN'S
VILLAGES

Co-funded by the Rights,
Equality and Citizenship
(REC) Programme of the
European Union

Safe
Places
Thriving
Children

IMPRESSUM

Gepubliceerd in België door SOS Kinderdorpen België

Eerste editie gepubliceerd in september 2021

SOS Kinderdorpen België

Munthofstraat 40/1CD

1060 Brussels

België

E-mail: welcome@sos-kinderdorpen.be

Ontwerp en lay-out

Bestias Design

Illustraties

Stipe Kalajžić

Auteurs

SOS Kinderdorpen België: Benji Jame en Pieter Nulens

Dankwoord

SOS Kinderdorpen België dankt Teresa Ngigi van SOS Kinderdorpen Internationaal en Konstantinos Papadimitropoulos van SOS Kinderdorpen Griekenland voor hun zeer gewaardeerde advies en inzichten bij het schrijven van deze bijlage.

Met dank aan de spelers van de Nationale Loterij, voor de financiële ondersteuning bij het drukken van deze publicatie.

Deze publicatie is geproduceerd met steun van de Europese Unie. De inhoud van deze publicatie is uitsluitend de verantwoordelijkheid van SOS Kinderdorpen België en geeft niet de mening van de Europese Unie weer.

Cultuursensitief werken

**Handvatten voor de hulpverlener in het
werken met niet-begeleide minderjarigen met
migratie-achtergrond (NBM)**

**Safe
Places
Thriving
Children**

INLEIDING

De toenemende migratie en het hoge aantal mensen op de vlucht zorgen ervoor dat een grote diversiteit aan culturen zich in versneld tempo wereldwijd verspreidt (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, 2021). Dit resulteert in een meer diverse groep van jongeren binnen residentiële jeugdhulpverlening en een sterk aanwezige nieuwe doelgroep, namelijk **niet-begeleide minderjarigen met migratie-achtergrond** (NBM). Deze evolutie brengt verschillende uitdagingen met zich mee. Hulpverleners komen in aanraking met doelgroepen waarmee ze weinig ervaring en waarover ze weinig kennis hebben. Ze ervaren soms culturele barrières die kwaliteitsvolle hulpverlening in het gedrang kunnen brengen. Dit brengt hulpverleners in een onzekere positie. Binnen traumasensitieve zorg is de impact van cultuur eens te meer een belangrijke factor om rekening mee te houden. Allereerst omdat traumagerelateerde geestelijke gezondheidsproblemen in het bijzonder veelvoorkomend zijn bij vluchtelingen (Baärnhielm, Ekblad, Ekberg, & Ginsburg, 2005). Daarnaast zijn traumatische ervaringen complex en worden ze in grote mate beïnvloed door de identiteit van een persoon (cultuur, etniciteit, nationaliteit, etc.) (Vinson, Majidi & George, 2019). Gezien de uniciteit van NBM als doelgroep en de complexiteit van traumatische ervaringen, zouden hulpverleners dus een sterke sensitiviteit voor cultuur moeten kunnen voorleggen (Bemak & Chung, 2017). Hierin schuilt echter een mogelijke valkuil. Enerzijds moeten hulpverleners sensitief zijn voor de specifieke kwetsbaarheden van jonge nieuwkomers, maar anderzijds mogen ze deze jongeren niet reduceren en categoriseren op basis van deze kwetsbaarheden. In deze appendix gaan we ten eerste dieper in op de specifieke kwetsbaarheden van NBM. Vervolgens bekijken we wat cultuursensitiviteit betekent in het werken met deze doelgroep en waarom dit relevant is wanneer we spreken over trauma. Ten slotte bespreken we enkele handvatten voor de hulpverlener om cultuursensitief te werk te gaan binnen een traumasensitief kader. Het doel van deze appendix is niet om informatie uit de praktische gids te vervangen, maar eerder om deze aan te vullen met het oog op jonge nieuwkomers.

NBM EN TRAUMATISCHE ERVARINGEN

Niet-begeleide minderjarigen met migratie-achtergrond (NBM) in jeugdhulpvoorzieningen hebben vaak een lang parcours afgelegd voordat ze hier terechtkwamen. Vaak ondergingen ze traumatische gebeurtenissen in het thuisland en reisden ze in extreme omstandigheden. Eens aangekomen in een nieuw land worden ze geconfronteerd met een onbekende wereld zonder familie of een netwerk om op terug te vallen, een wereld waarin ze zelf als vreemden worden ervaren. Jonge nieuwkomers als doelgroep worden dus onderworpen aan een reeks specifieke kwetsbaarheden die kunnen bijdragen aan trauma. Eerder sprak deze gids van **'Adverse childhood experiences'** (ACE's) of negatieve ervaringen in de kindertijd. Felitti en Anda (cfr. p. 21 praktische gids) toonden reeds aan dat er een duidelijk verband bestaat

tussen deze ACE's en complicaties als volwassene op fysiek, mentaal en sociaal vlak. Hoewel NBM een erg diverse groep vormen, worden ze gekenmerkt door een aantal veelvoorkomende ACE's. Zowel in het land van herkomst, onderweg naar een gastland en na aankomst in dit gastland krijgen deze jongeren en kinderen te maken met traumatische of traumaversterkende ervaringen (Vinson, Majidi, & George, 2019).

Als hulpverlener is het belangrijk kennis te nemen van mogelijke kwetsbaarheden specifiek aan deze doelgroep. Cruciaal hierbij is om jongeren niet te essentialiseren en reduceren tot 'vluchteling' of 'migrant' en de daarmee verbonden kwetsbaarheden. De identiteit van een persoon bestaat uit een groot aantal kenmerken/assen die elkaar kruisen. Het vluchteling- of migrant-zijn is dus slechts één van de velen en representeert niet de complexe, veelzijdige identiteit van een kind. Onderzoeker Vinson en collega's (2019) splitsen de ervaring van vluchtelingen en migranten op in drie fasen. In elk van deze fasen kunnen er traumatische of traumaversterkende ervaringen optreden.

FASE 1

De eerste fase vindt plaats in het thuisland vóór de vlucht. In deze fase kunnen **pre-migratietrauma's** ontstaan (Vinson et al, 2019). Vaak krijgen vluchtelingen voorafgaand aan hun vlucht te maken met ervaringen als martelingen, oorlog, vervolging en verlies van geliefden. Het kan hierbij gaan om acuut trauma, maar evenzeer over complex trauma, bijvoorbeeld ten gevolge van langdurige blootstelling aan geweld en gevaar of een gebrek aan consequente, liefdevolle zorg door scheiding met zorgfiguren. Zulke ingrijpende ervaringen hebben invloed op mentaal welzijn en zijn vaak de voorbode voor psychologisch trauma en andere gezondheidsproblemen later.

Mogelijke ongunstige situaties waardoor kinderen hun thuisland moeten verlaten zijn (De Haene, Loots, Derluyn, 2014; UNHCR, Platform kinderen op de vlucht, 2020):

- **Oorlog en gewapend conflict**
- **Vervolging** – Bv. Omwille van etniciteit of de politieke oriëntatie van familie.
- **Ontsnappen aan misbruik en geweld** – Gerekruteerd worden door het leger, gewapende milities of bendes; (huiselijk) geweld binnen de familie of gemeenschap; bij niemand terecht kunnen voor bescherming, etc.
- **Natuurrampen, ecologische rampen** – Orkanen, overstromingen, vulkaanuitbarstingen, droogte door klimaatopwarming, etc.
- **Uitbuiting** – Mensenhandel, gedwongen arbeid of seksuele uitbuiting.
- **Vervolging omwille van seksuele oriëntatie of genderidentiteit (LGBTQI+)** – Wanneer de seksuele oriëntatie of genderidentiteit van de jongere niet aanvaard wordt binnen de lokale gemeenschap/cultuur.
- **Familiale verwachtingen** – Ouders sturen hun kinderen weg uit het thuisland in de hoop op betere levenskwaliteit en toekomstperspectief.
- **Economische of educatieve ambities** – Wanneer het thuisland weinig kansen biedt.
- **Familiehereniging** – Bv. kinderen en jongeren gaan elders bij een ouder of ander familielid wonen of worden vooruitgestuurd door familie in de hoop op latere hereniging.

FASE 2

De tweede fase speelt zich af tussen de verplaatsing uit het thuisland en het vestigen in een nieuw land. Het (vaak gedwongen) verlaten van het thuisland is op zich al erg ingrijpend. Zowel belangrijke familiale en sociale relaties als kostbare bezittingen moeten achtergelaten worden (Vinson et al., 2019). Bemak en Chung (2017) noemen dit een **verplaatsingstrauma**. Met het vluchten of migreren zijn de problemen zeker niet opgelost. Tijdens de reis krijgen jongeren te maken met nieuwe stressoren. De tocht is gevaarlijk, ze komen personen tegen met slechte bedoelingen of steken lange afstanden op zee af in gammele bootjes. Ook bescherming zoeken binnen een vluchtelingenkamp geeft geen garantie op een veilige omgeving. Overbevolking, geweld en een gebrek aan hygiëne, voeding en medische hulp zorgen ook hier voor traumatische ervaringen of een versterking van bestaande trauma's (Bekman & Chung, 2017).

FASE 3

De derde fase begint bij het vestigen in een nieuw land na aankomst en kan gezien worden als een **chronische fase** (Vinson et al., 2019). Aangekomen in een nieuw land kan het ideaalbeeld dat jongeren hebben in elkaar storten en botsen ze op nieuwe stressoren. Jongeren ervaren zo'n nieuwe omgeving als onveilig en kleinigheden wekken wantrouwen op. De hoop op een beter leven en de hoge verwachtingen die zichzelf en hun familie hierover onderhouden, maken dan plaats voor een gevoel van onmacht. Geen controle hebben op deze situatie, familie niet kunnen steunen en bijkomende eenzaamheid leiden vaak tot destructieve copingstrategieën (Gonzalez & Lauwereys, 2020; Cheyns, 2020).

Dagelijkse stressoren na migratie kunnen het aanpassingsproces en de mentale gezondheid van vluchtelingen en migranten bemoeilijken. Voorbeelden hiervan zijn: sociale en economische druk, het verlies van status in combinatie met racisme, discriminatie en stigma, bedreigingen en geweld, en vervreemding (Vinson et al., 2019). Hieronder volgt een opsomming met postmigratiestressoren die jonge nieuwkomers mogelijk ervaren en kunnen zorgen voor traumatische ervaringen of de versterking van bestaande trauma's (Bekman & Chung, 2017):

- **Het leren van een nieuwe taal, werkgelegenheid en onderwijs** – Frustraties hieromtrent kunnen bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van trauma.
- **Racisme, xenofobie en stigma** kunnen aanpassing na migratie bemoeilijken.
- **Politieke tegenoverdracht** is de negatieve politieke reactie op vluchtelingen en migranten via publieke en sociale media. Deze reacties dragen bij aan het psychologische trauma van vluchtelingen en migranten.
- **Overlevingsschuld** – Berichtgeving over het thuisland kan zorgen voor overlevingsschuld wat opnieuw inwerkt op trauma.
- **Weinig transparante en trage procedure** veroorzaken aanhoudende onzekerheid.
- **Weinig contact met familie** – Contact met familie in het land van herkomst is vaak om praktische redenen moeilijk te onderhouden. Bovendien zit familie vaak nog in de omstandigheden die de jongeren zelf konden ontvluchten.

In deze derde fase worden jongeren steeds opnieuw gevraagd om hun traumatische ervaringen te delen met hulpverleners en overheidsinstanties. Vooral het versnipperde en bureaucratische karakter van diensten zorgt ervoor dat jongeren hun traumaverhaal veelvuldig zullen moeten herhalen. Onder invloed van deze herhaling kunnen jongeren zichzelf gaan behandelen als een "bewegende wonde". Ze voelen zich gedefinieerd door hun traumatische ervaringen, en worden hier voortdurend aan herinnerd zonder daadwerkelijk vooruitgang te maken. Bovendien ervaren jongeren hulpverleners in dit proces vaak als rechters die oordelen over de geldigheid en oprechtheid van hun trauma.

Zoals ook blijkt uit de beschreven fasen in het migratieproces van vluchtelingen en migranten, staat het getraumatiseerde brein van deze jongeren al maanden of jaren op overlevingsmodus. Hun stress-systeem is constant alert. Ook wanneer ze een gastland hebben gevonden en in contact komen met hulpverleners blijft de situatie voor hen vaak nog lange tijd onveilig aanvoelen. Enerzijds omdat ze terecht komen in een onvertrouwde omgeving. Anderzijds is hun stress-systeem niet zomaar omkeerbaar. Jongeren hebben vaak een lange tijd van regulatie nodig vooraleer hun brein in staat is om te komen tot leren, integreren en het verwerken van traumatische ervaringen (Perry, 2017).

Traumasensitief werken betekent dat we ons bewust zijn van het feit dat jongeren gevoelig zijn en hun stress-respons-systeem gemakkelijk wordt getriggerd. Vanuit de window of tolerance (cfr. p. 40 praktische gids) weten we dat het 'raampje' van jongeren met traumatische ervaringen over het algemeen kleiner is en hun spanning dus sneller 'buiten hun raampje schiet'. Schijnbaar banale zaken of gebeurtenissen kunnen een grote reactie veroorzaken en zijn aanleiding tot herbeleving van traumatische ervaringen.

CULTUURSENSITIVITEIT

Vluchtelingen en migranten kunnen zeer kwetsbaar zijn voor het ontwikkelen van trauma-gerelateerde problemen. Desondanks is de traumazorg binnen westerse landen afgestemd op de autochtone, witte meerderheid en dus weinig aangepast aan de noden van jonge nieuwkomers. Meer cultuursensitieve zorg is nodig om goede hulp te kunnen verzekeren. Cultuur heeft namelijk een grote impact op trauma. Volgens Vinson et al. (2019) worden verscheidene aspecten van trauma beïnvloed door culturele factoren, zoals:

1. Hoe een trauma wordt ervaren;
2. Welke betekenis wordt gegeven aan trauma;
3. Hoe symptomen geuit worden;
4. Of symptomen en gedragingen al dan niet als abnormaal worden beschouwd;
5. De bereidwilligheid tot het zoeken van hulp bij geestelijke gezondheidsprofessionals;
6. De bereidwilligheid tot het zoeken van hulp binnen en/of buiten de eigen cultuur;
7. De behandelingsreactie;
8. De effectiviteit van een behandeling;
9. Bronnen van kracht, weerstand en copingstrategieën.

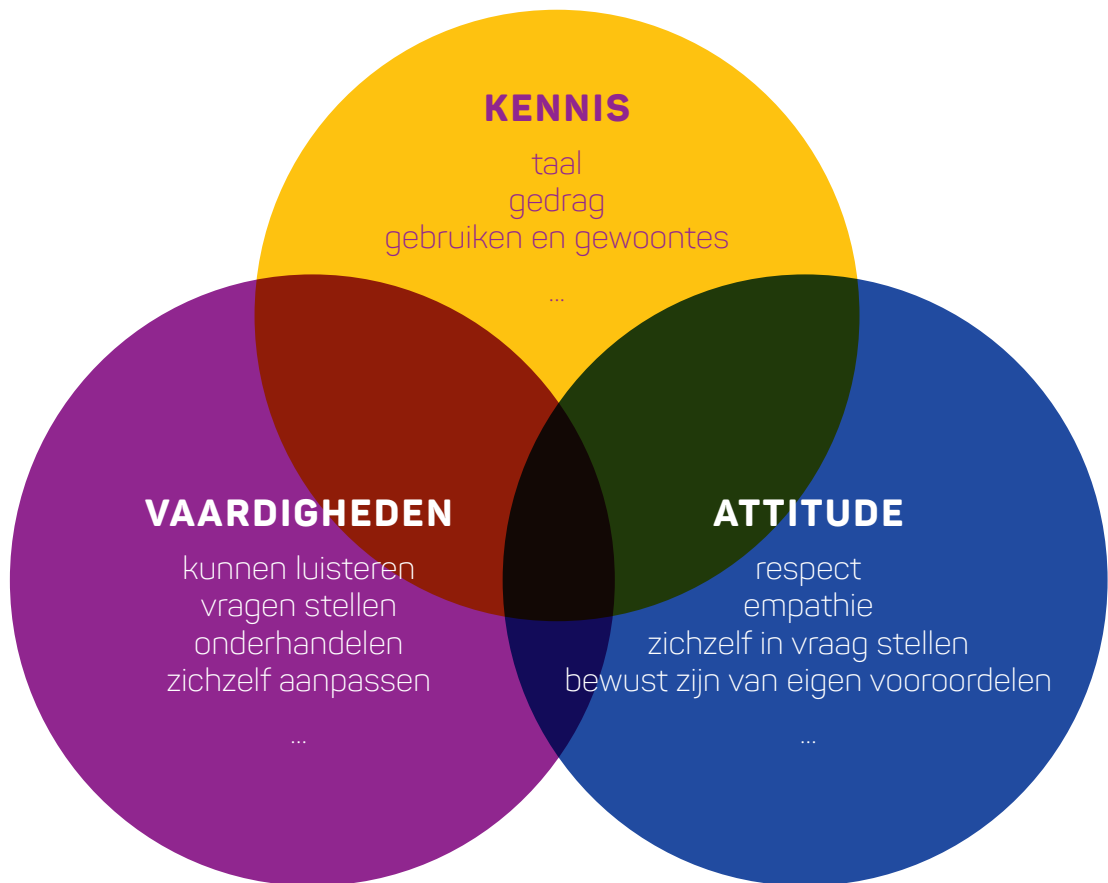
Daarnaast zijn culturele factoren belangrijk in het creëren van een veilig gevoel. Immers, de meeste jongeren voelen zich niet meteen veilig in een cultuur die hen vreemd is en zijn daarom constant alert voor de input die ze krijgen vanuit deze onbekende wereld. Bovendien zijn de maatschappelijke verwachtingen naar jongeren toe cultureel bepaald. De invloed van cultuur blijkt dus groot te zijn en een sensitiviteit hiervoor is dan ook onmisbaar in het werken met jonge nieuwkomers.

WAT IS CULTUURSENSITIVITEIT?

Cultuursensitiviteit kan beschreven worden als het bewustzijn van het bestaan van culturele verschillen en gelijkenissen tussen mensen, zonder hieraan waarde toe te kennen – positief of negatief, beter of slechter, juist of fout. Belangrijk hierbij is dat we bewust zijn van bestaande (voor)oordelen, die vaak onzichtbaar bestaan binnen een cultuur. Er is geen goed of slecht, geen juist of fout, er is gewoon verschillend, divers (Bennett, 2017; Dabbah, 2020). Bovendien omvat cultuursensitiviteit het respecteren en accepteren van de ander, zelfs wanneer wederzijds begrip moeilijk is.

Het concept cultuursensitiviteit werd doorheen zijn relatief korte geschiedenis reeds op veel verschillende manieren ingevuld: als kennis die moet worden opgedaan, als vaardigheden die moeten worden aangeleerd, en als een attitude die moet

worden aangemeten. Het antwoord is waarschijnlijk een combinatie van alle drie: cultuursensitiviteit weerspiegelt zich in iemands kennis, vaardigheden én attitude. Een terugkerend gegeven hierbij is het belang van het in dialoog gaan met jongeren.

TALLOEN & VANMECHELEN (2018)

KENNIS

Een deel van een cultuursensitieve aanpak is het openstaan voor kennis op te doen over taal, gedrag, gebruiken en gewoontes van verschillende culturen (Talloon & Vanmechelen, 2018). Dit kan door je te verdiepen in literatuur, maar beter is in dialoog te gaan met jongeren die opgroeiden in deze cultuur. Zo kan je de cultuur doorheen de ogen van deze jongeren zelf leren kennen. Ook de kwetsbaarheden die eigen zijn aan NBM kunnen een belangrijk aspect vormen van cultuursensitieve kennis op voorwaarde dat hulpverleners steeds opletten om hierbij geen ver-/vooronderstellingen te maken.

Echter, kennis opdoen over culturen, zonder meer, zal iemands crossculturele competenties niet zomaar verbeteren. Je vaardigheden en attitude zijn ook van belang. Deze aanpak blijft bovendien niet overeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door superdiversiteit. Migratie diversifieert de samenleving namelijk in zulke mate dat het haast onmogelijk wordt om voldoende kennis op te bouwen over deze oneindige mengelmoes van culturen en identiteiten (Chiarenza, 2019).

VAARDIGHEDEN

Belangrijke vaardigheden binnen een cultuursensitieve aanpak zijn: kunnen luisteren, vragen stellen, onderhandelen en zichzelf aanpassen (Talloen & Vanmechelen, 2018). Net als bij het opdoen van kennis is hier het in dialoog gaan met jongeren een belangrijk uitgangspunt. In dialoog gaan betekent de ervaring van de jongere bevragen, informatie bieden over wat migratie naar een andere leefwereld kan teweegbrengen en handvatten aanreiken om hiermee om te gaan (Gonzalez & Lauwereys, 2020). Als hulpverlener is het belangrijk om taalsensitief te zijn in gesprek met jongeren. De woorden die een hulpverlener gebruikt, kunnen een enorme impact hebben. Daarom moeten hulpverleners leren om respectvolle, ondersteunende en zorgzame woorden te gebruiken, die rekening houden met de situatie en identiteit van jongeren (Aycock et al., 2017). Sommige woorden of uitspraken die voor jezelf onschuldig lijken, kunnen voor anderen kwetsend of ongevoelig zijn.

Door in gesprek te gaan met jongeren leer je bovendien je eigen cultuur en bijgevolg jezelf beter kennen. Hierdoor word je meer bewust van je eigen (cultureel of maatschappelijk bepaalde) denkkaders. Culturele verschillen worden hierbij dus niet weggewerkt, maar worden net benut om de relatie met jongeren te faciliteren. Door culturele verschillen niet louter te benaderen als een onvermijdelijke worsteling voor jongeren en hulpverleners, maar aan te grijpen als een kans voor dialoog, worden er kansen op begrip en acceptatie gecreëerd (Gonzalez & Lauwereys, 2020). Dit kan op zijn beurt de (veer)kracht van de jongeren versterken en wederzijds vertrouwen verstevigen.

ATTITUDE

De attitude van de hulpverlener vormt een essentieel onderdeel van een cultuursensitieve aanpak. Respect, empathie, het in vraag stellen van zichzelf en het bewust zijn van de eigen vooroordelen zijn belangrijk in deze attitude (Talloen & Vanmechelen, 2018). Cultuursensitiviteit wordt hierbij niet gezien als kennis die opgebouwd kan worden of een vaardigheid die aangeleerd kan worden, maar als een levenslang proces waarbij de hulpverlener steeds zelfbewust tracht te zijn (Chiarenza, 2012).

Een cultuursensitieve attitude kan opgesplitst worden in drie belangrijke aspecten:

I - HET ACHTERWEGE LATEN VAN DE MONOLIET 'VLUCHTELING' OF 'MIGRANT'

Dit betekent dat vluchtelingen en migranten niet behandeld worden als een homogene groep (Vinson et al., 2019). Wanneer we beseffen dat er ook binnen groepen verschillen bestaan - diversiteit binnen diversiteit zoals Chiarenza (2012) het noemt - dan zien we een meer genuanceerd persoon voor ons. De kruising van cultuur met gender, leeftijd, klasse, seksualiteit en andere verschillen bekijken, helpt hulpverleners bij het herkennen van individuele diversiteit (Chiarenza, 2012). Eerder dan personen te zien in het kader van hun cultuur nemen hulpverleners een open houding aan ten aanzien van diversiteit en verschillen. Iedere ontmoeting heeft het potentieel om crosscultureel te zijn en dient dus ook zo behandeld te worden (Vinson et al., 2019).

II - JONGEREN EXPERT LATEN ZIJN VAN HUN EIGEN ERVARINGEN EN IDENTITEIT

De hulpverlener dient uit de rol van expert te stappen en jongeren zelf expert te

laten zijn van de eigen ervaringen en identiteit. De stem van de persoon zelf vormt het centrum van cultuursensitieve zorg, niet alleen door ruimte te scheppen voor het persoonlijke verhaal van de jongere, maar ook door rekening te houden met diens wensen, verwachtingen en overtuigingen. Dit betekent ook dat we jongeren de kans geven om zich in de maatschappij te integreren, zonder hun eigen culturele waarden en normen overboord te gooien. Essentieel in deze houding is een oprechte, respectvolle nieuwsgierigheid en openheid vrij van assumpties of vooroordelen. Onwetendheid kan een sterkte zijn van de hulpverlener.

III - EEN ZELFKRITISCHE EN ZELFBEWUSTE HOUDING

Hulpverleners dienen hun eigen positie actief in vraag te stellen. Cultuursensitief denken betekent namelijk dat we ons bewust zijn van onze maatschappelijk-cultureel bepaalde visies (Breebaart, Nanninga, Alim, & Mast, 2019; Bennett, 2017). Door actieve zelfreflectie ziet de hulpverlener niet alleen 'de migrant' of 'de vluchteling' als in het bezit zijnde van een cultuur en een etniciteit, maar ook zichzelf. Iedereen heeft echter een cultuur en etniciteit en niemand is neutraal. Transparantie naar jongeren toe is hierbij belangrijk. In gesprek gaan met jongeren over je eigen interpretaties, gebruiken, gewoontes, etc. en hoe deze verschillen kan bijdragen tot deze transparantie. Een groot obstakel voor een zelfkritische houding is onze eigen biases. Deze zijn vaak diep ingebakken en historisch gegroeid en daardoor moeilijk te onderkennen. We zijn ons vaak niet bewust van het (culturele) kader van waaruit we naar de wereld kijken en deze ervaren. Cultuur wordt namelijk meegegeven met de paplepel. We worden erin geboren en opgevoed waardoor de wereld om ons heen een evidentie wordt en als neutraal wordt ervaren. Als we cultuursensitief willen werken, zijn we bereid het idee dat we objectiviteit kunnen nastreven te laten vallen. We denken, handelen en reageren immers steeds vanuit cultureel gekleurde kaders (Breebaart et al., 2019; Gonzalez & Lauwereys, 2020). Vanuit deze attitude kunnen hulpverleners hun eigen machtspositie (h)erkennen en een gelijkwaardige relatie opbouwen met jongeren. Binnen zo'n relatie worden jongeren niet beoordeeld of veroordeeld op basis van hun geschiedenis en vormt het delen van een traumaverhaal een kans op empowerment eerder dan een bron van nieuw leedsel

VALKUILEN VAN CULTUURSENSITIVITEIT

Aan cultuursensitief werken zijn ook enkele mogelijke valkuilen verbonden die belangrijk zijn om kennis van te nemen (Chiarenza, 2012):

- Cultuur wordt vaak beschouwd als enkel verbonden aan iemands etniciteit. Zo'n focus op etnische verschillen gaat voorbij aan een groot deel van de identiteit van vluchtelingen of migranten en reduceert hen tot hun etniciteit. Cultuur heeft te maken met een groot aantal identiteitskenmerken, gedragingen en gewoonten, en dus niet enkel met etniciteit.
- Cultuur wordt vaak beschouwd als enkel betrekking hebbende op 'de ander'. De vluchteling of migrant, die niet voldoet aan een westerse, witte norm, is dus cultureel gekleurd, terwijl de autochtone hulpverlener cultureel neutraal is. Hulpverleners dienen hun culturele kader bijgevolg niet kritisch te

evalueren volgens deze logica. Dit zorgt voor normativiteitsdenken en houdt uitsluitingsmechanismen in stand. Met een groeiende interculturalisering dient de gevestigde samenleving zichzelf in vraag te stellen en de dominante groep zijn geprivilegieerde positie te (h)erkennen (Arikoglu et al., 2014).

- Een focus op culturele verschillen kan de aandacht afleiden van structurele factoren die meespelen in ongelijkheid. Dit kan bijvoorbeeld leiden tot het toewijzen van een kwetsbaarheid voor trauma aan cultuur: een jongere heeft psychologische problemen omdat die tot een bepaalde cultuur behoort. Dit noemt Chiarenza (2012) een vorm van *victim blaming*.
- Zoals eerder genoemd kan een focus op cultuur ervoor zorgen dat personen met eenzelfde culturele achtergrond als één homogene groep worden behandeld. Hulpverleners dienen dit steeds te vermijden en aandacht te hebben voor alle aspecten van iemands identiteit, voor diversiteit binnen diversiteit. Hoewel personen van 'eenzelfde cultuur' afkomstig kunnen zijn, beleeft ieder zijn cultuur ook steeds op een unieke manier. Dit kan een belangrijk aspect vormen van iemands identiteit, maar is niet het enige aspect.

Hulpverleners dienen zich af te vragen hoe cultuursensitief ze omgaan met jongeren. Onthoud hierbij dat dit een uitdagend leerproces is waarbij steeds een open en nieuwsgierige houding nodig is. Volgende vragen zijn hierbij belangrijk om te stellen:

- Welke veronderstellingen maak ik over een jongere? Ken ik de persoon achter de nationaliteit of religie?
- Ben ik me bewust van mijn persoonlijke normen en waarden? Hoe beïnvloeden deze mijn beroepshouding?

Enkele tips voor de professionele hulpverlener:

- Toon interesse in thema's die leven in de verschillende bevolkingsgroepen waarmee gewerkt wordt. Hoe verschillen deze over bevolkingsgroepen heen? Hoe ervaart de jongere dit? Is er begrip of afwijzing van bepaalde thema's? Ga hierover in gesprek.
- Communiceer helder. Neem de tijd om na te gaan welke verwachtingen er zijn en of hulp of ondersteuning gewenst is. Toets daarbij steeds af of je elkaar goed begrijpt. Gebruik niet te snel expliciete bewoordingen waarmee je je eigen betekenisgeving oplegt aan de ander, maar wees nieuwsgierig en vraag hoe de jongere er zelf tegenaan kijkt. Op deze manier kan je vertrouwen opbouwen.
- Respecteer en waardeer culturele verschillen en gelijkenissen.
- Evalueer je eigen culturele attitude.
- Blijf nieuwsgierig. Zo blijf je leren en heb je echt contact. Dat leidt tot passende hulp en ondersteuning.

Het kan nuttig zijn om een cultureel onderlegde persoon te hebben die het werk van hulpverleners overziet. Deze persoon is in staat de valkuilen en schema's te identificeren waarin maatschappelijk werkers dreigen te trappen en bijgevolg cultuursensitiviteit te bevorderen.

ENKELE BELANGRIJKE THEMA'S IN HET LEVEN VAN EEN NBM

Wanneer we jonge nieuwkomers in informele gesprekken vragen naar de opvallende kenmerken van hun nieuwe leefwereld in België, benoemen ze verrassende thema's. Een jongere spreekt bijvoorbeeld over de Belgische cultuur van huisdieren houden:

“Honden worden hier aanzien en behandeld als kinderen, bij ons hebben deze een werkfunctie op boerderijen of lopen ze vrij rond op straat.”

Een andere jongere spreekt over het omgaan met ouderen:

“In België leer je leerkrachten of ouderen aan te kijken en je gestelde gedrag of mening te beargumenteren, terwijl wij als kind leerden naar beneden te kijken wanneer we ouderen aanspreken.”

Andere belangrijke thema's die worden aangehaald zijn o.a. seksualiteit, relaties tussen mannen en vrouwen, opvoeding/ouderschap, voeding, kleding, alcoholgebruik, roken, individualistische vs. collectivistische samenlevingen, tijd en planning, manier van wonen, etc.

De blik van jonge nieuwkomers op hun nieuwe omgeving leert ons dat de belangrijkste culturele thema's voor nieuwkomers vaak onzichtbaar zijn voor hulpverleners die opgroeiden in deze cultuur. Dit vormt een grote uitdaging voor cultuursensitiviteit. Het is namelijk belangrijk om alert te zijn voor de tendens om onze eigen cultuur als vanzelfsprekend en neutraal te ervaren, en jongeren te benaderen met de verwachting dat ze aan deze cultuur assimileren. Zoals eerder aangehaald schuilt hierin ook net de kracht van cultuursensitiviteit. Het vormt een site van waaruit we in dialoog kunnen gaan met jongeren. In wat volgt worden enkele belangrijke thema's in het leven van en in het werken met NBM besproken.

IDENTITEIT

Jonge nieuwkomers staan voor de moeilijke opdracht een 'nieuwe' identiteit te creëren en hierin een plaats te geven aan meerdere betekenissen van thuis- en gastland. Deze jongeren creëren dan ook vaak deelidentiteiten die bestaan tussen hun beide leefwerelden (thuis- en gastland). Dit vergt veel energie en veerkracht, en veroorzaakt onvermijdelijk breuken ten opzichte van de verschillende contexten en binnenin zichzelf. Om jongeren te kunnen ondersteunen in dit proces van vallen en opstaan is een cultuursensitieve houding van hulpverleners en de bredere context essentieel (Gonzalez & Lauwereys, 2020).

EEN GEVOEL VAN VERBONDENHEID

Een gevoel van verbondenheid (*sense of belonging*) is, naast een gevoel van veiligheid en wederzijds vertrouwen, een noodzakelijk element in jonge nieuwkomers hun identiteitsontwikkeling. Zo'n gevoel kan enkel ontstaan vanuit stabiele relaties binnen een omgeving die veilig en comfortabel aanvoelt. Het creëren van deze omgeving vraagt om een wederzijds proces tussen de jongere en de nieuwe context. Enerzijds moet de jongere het gevoel hebben deel te willen uitmaken van deze nieuwe context en hierin te willen investeren. Anderzijds moet de jongere het gevoel krijgen onvoorwaardelijk deel uit te maken van deze context of groep. Eenzelfde wederzijdse verbinding kan indien mogelijk ook gelegd (of hersteld) worden tussen de jongere en de context vóór migratie (Day & Badou, 2019).

CONTINUÏTEIT IN HET LEVENSVERRHAAL

Een valkuil in het werken met jonge nieuwkomers bestaat in het leggen van een te grote focus op het integratieproces van de jongeren in de nieuwe context. Hierdoor wordt namelijk de context in het thuisland, en daarmee een groot deel van de identiteit van deze jongeren, naar de achtergrond verdrongen. Door de context uit het thuisland te integreren en omarmen binnen de nieuwe context wordt continuïteit in het levensverhaal en de identiteitsontwikkeling van jongeren bevorderd. Ten eerste kan dit jongeren de vrijheid te geven om hun eigen cultuur te exploreren binnen hun nieuwe context. Daarnaast kunnen jongeren op een transparante manier gestimuleerd worden om over hun eigen familie te praten. Samen foto's bekijken of een familiedoos met belangrijke herinneringen samenstellen kan een sterke stimulans tot gesprek vormen. Ook kan dit ervoor zorgen dat belangrijke 'afwezigen' terug 'aanwezig' worden gemaakt en een plaats krijgen in de identiteitsontwikkeling van jongeren. Het is hierbij steeds belangrijk om het tempo en de bereidwilligheid van de jongere om hierover te praten te respecteren vermits deze oefening bij sommige jongeren kan zorgen voor het triggeren van traumatische herinneringen (Gonzalez & Lauwereys, 2020; Cheyns, 2020).

OPBOUWEN VAN EEN SOCIAAL NETWERK

Het belang van relaties met anderen is niet te onderschatten. Het vormt een basis voor alle verdere groei in de zoektocht naar een nieuw leven. In de nieuwe omgeving kan contact met personen afkomstig uit hetzelfde thuisland, die een gelijkaardig proces doormaken, bevorderend werken. Jongeren gaan namelijk op zoek naar mensen met een gedeelde ervaring en levensstijl. Let wel op: eenzelfde thuisland hebben of een ervaring delen kan een aanknopingspunt vormen voor het opbouwen van een relatie, maar geeft geen garantie op een duurzame vriendschap. Verder is het nodig om een geheel netwerk uit te bouwen bestaande uit schoolcontacten, steungezinnen, jeugdbewegingen, sportclubs, buddy's, etc. Ook dit kan een langdurige zoektocht zijn. Hulpverleners en opvoeders kunnen helpen actief te bouwen aan dit netwerk door bijvoorbeeld gezamenlijke activiteiten te organiseren, waar 'netwerken' mogelijk is.

HANDVATTEN VOOR DE HULPVERLENER

“First regulate, then relate, then reason.”

(Perry, 2020)

In het werken met jonge nieuwkomers met traumatische ervaringen kan het ondersteunend zijn de 3 R'en volgens Bruce Perry in het achterhoofd te houden: Eerst reguleren, dan relateren, dan redeneren. Deze gedachte kan een basis vormen voor het helpen van en in gesprek gaan met deze jongeren.

(Perry, 2020)

REGULEREN

Reguleren betekent de jongeren van een staat van alarm naar een staat van kalmte brengen. Door jongeren te helpen hun aandacht naar het hier en nu te brengen kan hun emotie- en gedragsregulatie gefaciliteerd worden. Een zintuigoefening kan hierbij helpen. Verder kan een veilige herinnering (van een veilig moment of een veilige plaats) zorgen voor een 'veilige basis' voor de jongere, zowel fysiek als mentaal. Dit biedt een houvast tot het bekomen van kalmte. Ook relaxatie- en ademhalingstechnieken aanleren bewees hierin al zijn nut (Perry, 2020).

Rust blijft echter de prioriteit voor deze jongeren. Dat kan door rust in de letterlijke zin van het woord, maar ook door fysieke activiteit. Dit kan bijdragen tot het herstel van basale delen van de hersenen die door trauma minder ontwikkeld zijn (Perry, 2020). Ook zijn vrijetijdsactiviteiten hierin van belang. Dit stimuleert positieve ervaringen en ondersteunt tevens een identiteitsverbreding: “Ik ben meer dan enkel mijn trauma.”

RELATEREN

Na reguleren volgt relateren. Relateren stimuleert het behouden van kalmte door middel van het vormen van relaties met de jongeren. Deze relaties zorgen voor een veilige bron van ondersteuning en een netwerk dat de jongeren helpt in het omgaan met

hun trauma. Niet alleen het heden, maar ook het verleden wordt positief beïnvloed door deze nieuwe relaties, want het is nooit te laat om een gelukkige jeugd te hebben.

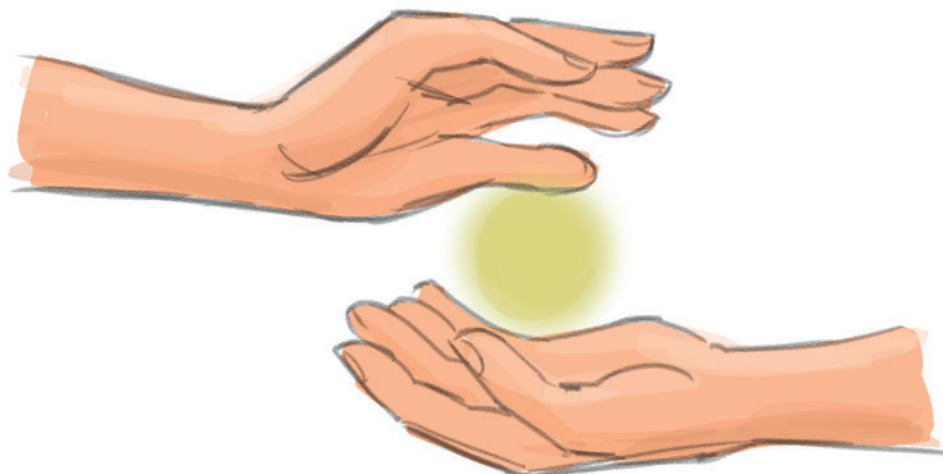
REDENEREN

Wanneer de jongere kalmte heeft gevonden en een relationele ondersteuningsbasis heeft gevormd, kan er plaats gemaakt worden voor redenering. Het doel hiervan is om voldoende veerkrachtig door het leven te gaan, met de mogelijkheid zichzelf te reguleren.

Op dat moment kan er aan de slag worden gegaan met de jongere. Bijvoorbeeld aan de hand van **psycho-educatie**. Het geven van psycho-educatie kan ondersteunend zijn voor hulpverleners, maar ook voor jongeren. De kennis over trauma opgedaan in de praktische gids kan hierbij helpen. Denk bijvoorbeeld aan de uitleg over (langdurige) stress en de impact ervan op het lichaam, gevoelens, gedachten en gedrag, maar ook aan de bondige uitspraak over hoe mensen omgaan met trauma: “Een normale reactie op een abnormale situatie”. Deze informatie helpt om problemen en klachten te erkennen en te normaliseren. Omdat de informatie over trauma vaak ingewikkeld en overvloedig is en het dus voor zowel de jongere als hulpverlener moeilijk is hierin een duidelijke weg te vinden, is het aan te raden te vertrekken vanuit de klachten van de jongere zelf. Zo wordt de jongere betrokken en kan er zich een gezamenlijk begrip vormen (Cheyns, 2020).

Voor jongeren die de gangbare taal niet of weinig machtig zijn is deze educatie extra moeilijk. **Visualiseren**, het vertelde uitdrukken als een beeld, kan hierbij helpen. Dit ondersteunt het verbale, vertraagt het gesprek en stelt de jongere in staat om als toeschouwer naar het eigen verhaal te kijken. Verder kan er steeds naar teruggegrepen worden doordat het zichtbaar blijft. Ook het gebruik van **metaforen en verhalen** kan een gesprek ondersteunen. Ze stellen in staat om dingen die niet of moeilijk te zeggen zijn uit te drukken, zijn begrijpelijk en omvatten gevoel (Cheyns, 2020). Sommige culturen zijn bijzonder rijk aan metaforen en verhalen. Het gebruik van deze cultuurspecifieke metaforen en verhalen kan een cultuursensitieve aanpak opnieuw bevorderen.

- Bv. Wanneer kleine wolken de kans niet krijgen om te regenen, bouwen ze zich op tot regen/donderwolken die de hele hemel bedekken. In sommige culturen betekent dit dat wanneer iemand niet de kans krijgt zijn emoties te uiten en ze ergens diep van binnen verbergt, ze uiteindelijk allemaal tegelijk naar buiten zullen komen.

ENKELE METHODIEKEN

Er werden reeds verschillende methodieken ontwikkeld om het gesprek met jongeren te faciliteren. Deze geven handvatten om concreet vorm te geven aan de eerder aangehaalde visualisering en het gebruik van verhalen en metaforen in het gesprek met jongeren. Belangrijk is dat deze methodieken pas gebruikt worden wanneer er gereguleerd en gerelateerd is. Jongeren kunnen echter pas in gesprek gaan over traumatische ervaringen wanneer ze hebben geleerd hun emoties te reguleren binnen een veilige relatie.

Hieronder volgt een olijsting van enkele van deze methodieken:

- **Tree of life.** Een visuele methodiek waarbij gebruikt gemaakt wordt van de metafoor van een boom om een verhaal over zichzelf te vertellen. De takken, vruchten en wortels representeren hierbij verschillende domeinen uit het leven. Deze methodiek werd ontwikkeld door het Dulwich Centre (Australië) in samenwerking met AIDS-patiënten in Zuid-Afrika (Denborough, 2008).
- **Team of life.** Een variant van de Tree of life waarbij niet de metafoor van de boom, maar van een voetbalteam wordt aangenomen. Ook hier representeren medespelers, het veld, de goal, etc. levensdomeinen en belangrijke personen (Denborough, 2008).
- **Brief schrijven.** Een brief schrijven waarin een verhaal/ervaring wordt gedeeld kan bijdragen aan de betekenisgeving rond en verwerking van deze ervaringen (Denborough, 2008).
- **Levensdomeinen en Identiteitscirkels** worden afgebeeld in een taartdiagram/venndiagram waarbij ieder segment een belangrijk element van iemands persoon of leven representeert. De grootte van ieder segment is hierbij van belang. Vervolgens kan nagegaan worden welke domeinen bespreekbaar zijn en welke moeilijker. Dit brengt therapeutisch belangrijke thema's naar boven. Een identiteitscirkel vormt een handige tool voor een verhelderend overzicht van wat de jongere belangrijk vindt en stimuleert identiteitsverruiming ("ik ben meer dan enkel mijn trauma") (Cheyns, 2020).
- **Relatiecirkels.** Verwant aan identiteitscirkels met een focus op het relationele en de context van de jongere.
- **Levenslijn.** Een methode die helpt om het leven van de jongere te visualiseren en onderwerpen bespreekbaar te maken met aandacht voor zowel positieve als negatieve ervaringen. Het brengt continuïteit in het sterk verander(en)de leven van de jongere en werpt tegelijk een blik op de toekomst. (Zie Bijlage 3 van praktische gids)
- **Geografische levensverhalen.** Deze methodiek gaat ervan uit dat ieder mens meerdere deelidentiteiten vormt doorheen de levensloop en deze plaatsafhankelijk kunnen verschillen. Door middel van een zelf getekende geografische kaart overlopen hulpverlener en jongere stapsgewijs deelidentiteiten en sociale relaties verbonden aan bepaalde plaatsen. In combinatie met een tijdslijn kan er eveneens dieper ingegaan worden op de historiek achter elke plaats (Loots, 2020).

- **Zintuigoefening.** Wanneer een jongere veel piekert en steeds terugvalt in negatieve gedachten, kunnen zintuigoefeningen rust brengen in het hier en nu. Samen met de jongere kan er stilgestaan worden op de directe omgeving rondom. Hierbij kunnen dingen opgenoemd worden die men hoort, ziet, voelt, ervaart, etc. (Cheyns, 2020).
- **Veilige plek.** Bij momenten van onrust en paniek kan het de jongere helpen vooraf een plek aan te duiden waarin deze zich veilig voelt. Dit kan een fysieke plek zijn (bv. slaapkamer), alsook in gedachten. Zoals een plek waaraan je goede en veilige herinneringen hebt, die je een goed gevoel geven en rust brengen (bv. bij oma in de tuin, in de schaduw van de pruimenboom).

Bij het werken met deze methodieken vraag je je steeds af:

- Wat willen we bekomen/bereiken?
- Wat kan deze bepaalde methodiek ons bijbrengen?

Toets altijd af bij de jongeren zelf:

- Voelen ze zich hier comfortabel bij?
- Voelen ze zich veilig genoeg? Ook al zijn ze veilig, toch kunnen ze zich onveilig voelen.

CONCLUSIE

Het is duidelijk dat een cultuursensitieve houding een onmisbaar onderdeel is van het werken met NBM met traumatische ervaringen. De ervaringen die jonge nieuwkomers ondergaan kunnen hen in het bijzonder kwetsbaar maken voor het ontwikkelen van trauma-gerelateerde gezondheidsproblemen. Zowel gebeurtenissen vóór en tijdens migratie als verschillende stressoren ná migratie kunnen bijdragen tot trauma (Vinson et al., 2019). Echter, cultuursensitiviteit een 'onderdeel' noemen kan misschien wat misleidend zijn. Het gaat namelijk niet om een extra bouwsteen die je op je muurtje van vergaarde vaardigheden zet, maar eerder om nieuwe cement die je eerdere vaardigheden en kennis doordringt en verstevigt. Cultuursensitiviteit omvat kennis, vaardigheden en, vooral, een attitude die worden gevormd in een levenslang leerproces. De individuele identiteit van een persoon erkennen is essentieel in een cultuursensitieve attitude (Vinson et al., 2019). Men kan daarom misschien beter spreken van een sensitiviteit voor verschillen eerder dan voor cultuur. Daarbovenop moet de stem van de jongere gehoord worden en rekening gehouden worden met diens wensen, verwachtingen en attitude. Dit alles moet gecombineerd worden met het kritisch in vraag stellen van het eigen culturele kader (Chiarenza, 2012). Kortom dienen zorgverleners een trauma-sensitieve en cultuursensitieve lens te combineren. Hoewel deze appendix inzoomt op een specifieke doelgroep, namelijk NBM, is cultuursensitiviteit altijd en in iedere interactie van belang. Zoals eerder werd aangehaald heeft iedere interactie het potentieel om crosscultureel te zijn en dient zij dus ook zo behandeld te worden (Vinson et al., 2019).

BIBLIOGRAFIE

Arikoglu, F., Scheepers, S. & Koranteng Kumi, A. (2014), *Intersectioneel denken. Handleiding voor professionelen die intersectionaliteit of kruispuntdenken in de eigen organisatie willen toepassen*. Brussels, Belgium: Ella vzw.

Aycock, D. M., Sims, T. T., Florman, T., Casseus, K. T., Gordon, P. M., & Spratling, R. G. (2017). Language Sensitivity, the RESPECT Model, and Continuing Education. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 48(11), 517–524.
<https://doi.org/10.3928/00220124-20171017-10>

Bäärnhielm, S., Ekblad, S., Ekberg, J., & Ginsburg, B. E. (2005b). Historical Reflections on Mental Health Care in Sweden: The Welfare State and Cultural Diversity. *Transcultural Psychiatry*, 42(3), 394–419.
<https://doi.org/10.1177/1363461505055622>

Bemak, F., & Chung, R. C. Y. (2017). Refugee Trauma: Culturally Responsive Counseling Interventions. *Journal of Counseling & Development*, 95(3), 299–308.
<https://doi.org/10.1002/jcad.12144>

Bennett, M. (2017) Development model of intercultural sensitivity. In Y. Kim (Red.) *International encyclopedia of intercultural communication* (pp.1-10). Hoboken, USA: Wiley.
<https://doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0182>

Breebaart, E., Nanninga K., Alim, L. A., & Mast J. (2019). *Kennisupdate juli 2019: Cultuursensitieve zorg*. Accessed on 29 July 2021, from
<https://www.vilans.nl/vilans/media/documents/publicaties/publicatie-cultuursensitieve-zorg.pdf>

Cheyns, L. (2020). *Naar een sterkere geestelijke gezondheidszorg voor NBMV: Omgaan met trauma in het werken met niet-begeleide minderjarigen*. [Powerpoint-slides]. Platform kinderen op de vlucht; UNHCR.

Chiarenza, A. (2012). Developments in the Concept of ‘Cultural Competence’. In D. Ingleby, A. Chiarenza, & W. Deville (Reds.). *Inequalities in Health Care for Migrants and Ethnic Minorities (1ste editie, Vol. 2)* (pp. 66–81). Antwerpen, België: Garant.

Cultuursensitief – Jeugdhulp aan asielzoekerskinderen. (z.d.). Jeugdhulp Aan Asielzoekerskinderen. Accessed on 29 July 2021, from
<https://www.jeugdhulpasielzoekerskind.nl/over-jeugdhulp/cultuursensitief/>

Dabbah, M. (2020, 14 februari). *What is Cultural Sensitivity?* Red Shoe Movement.
https://redshoemovement.com/what-is-cultural-sensitivity/#_ftnrefl

Day, M., & Badou, M. (2019). *Geboren en getogen. Onderzoek naar de identiteitsbeleving en gevoelens van binding van jongeren met een migratieachtergrond*. Kennisplatform Integratie & Samenleving. Accessed on 19 July 2021, from <https://www.kis.nl/publicatie/geboren-en-getogen>

De Haene, L., Loots, G., & Derluyn, I. (2014). Vluchtelingenkinderen en -jongeren. In H. Grietens, J. Vanderfaeillie, & B. Maes (Eds.), *Handboek jeughulpverlening: deel 1: een orthopedagogisch perspectief op kinderen en jongeren met problemen* (pp. 369–398). Den Haag, Nederland: Acco.

Denborough, D. (2008). *Collective Narrative Practice. Responding to individuals, groups, and communities who have experienced trauma*. Dulwich Centre Publications.

European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (2021). *Forced displacement: refugees, asylum-seekers and internally displaced people (IDPs)*. Accessed on 10 August 2021, from https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en

Gonzalez, I., & Lauwereys, K. (2020). Veerkracht in Superdiversiteit. *Welwijs*, 2020, (31)4, 5-7

Loots, G. (2021). *Geographical Life-Story Telling: Werken met geografische levensverhalen*. [Powerpoint-slides]. Rapunzel vzw.

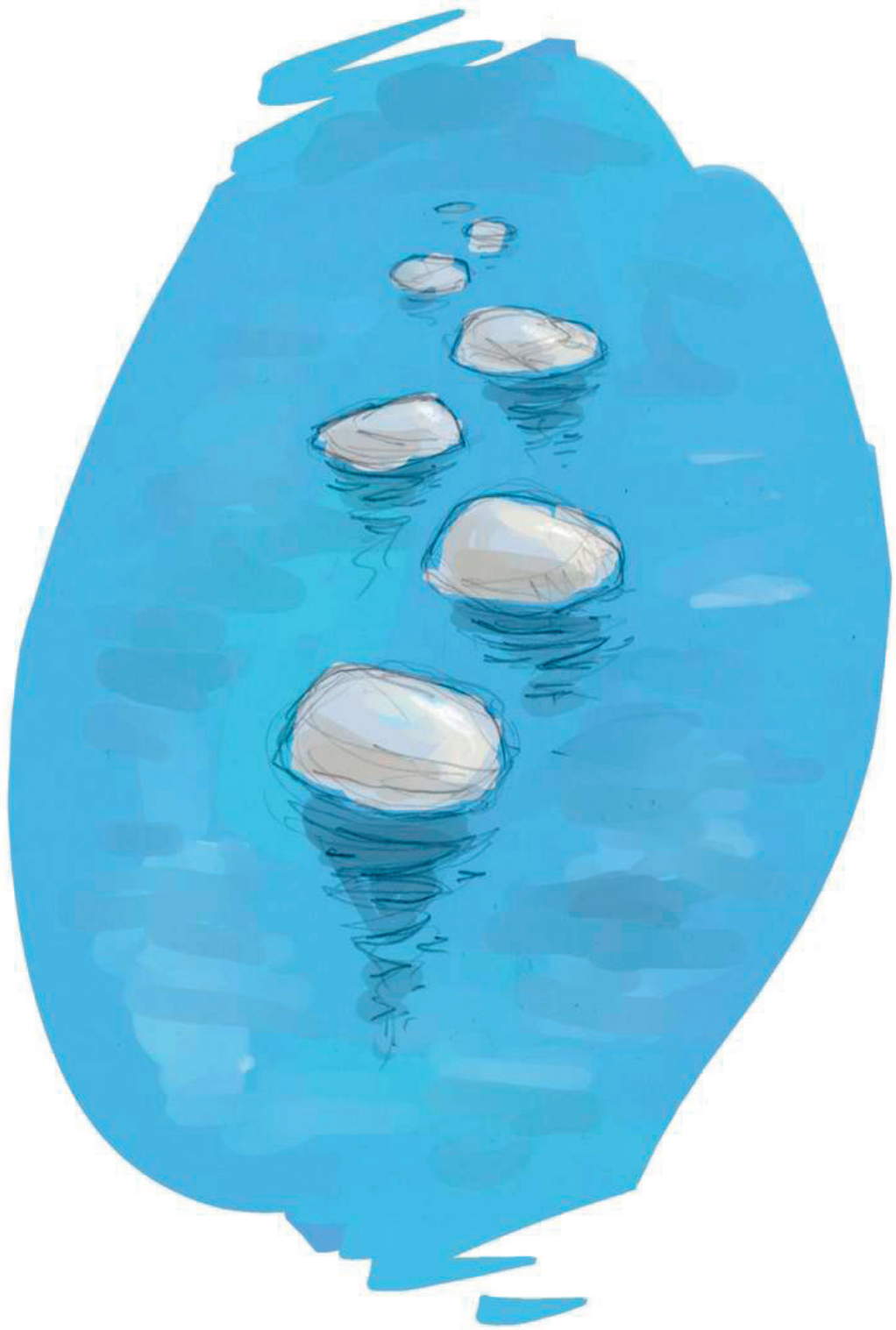
Naar een sterkere geestelijke gezondheidszorg voor NBMV. Studievoormiddag 26 november 2020. [Powerpoint-slides]. Platform kinderen op de vlucht; UNHCR.

Perry, B.D. [Info NMN]. (2 April 2020). 4. Regulate, Relate, Reason (Sequence of Engagement): Neurosequential Network Stress & Trauma Series [video]. <https://www.youtube.com/watch?v=LNuxy7FxEVk>

Perry, B.D. & Szalavitz, M. (2017). *The Boy Who Was Raised As A Dog: And Other Stories from a Child Psychiatrist's Notebook (Revised and Updated Edition)*. New York: Basic Books.

Talloen, D., & Vanmechelen, O. (2018). Zorg en ondersteuning aan oudere arbeidsmigranten. *Geron*, 20(2), 6–10. <https://doi.org/10.1007/s40718-018-0028-y>

Vinson, J., Majidi, A., & George, M. (2019). Chapter 3: Cultural Humility in Trauma-Informed Care. In M. R. Gerber, (Red.). *Trauma-Informed Healthcare Approaches*. New York, Verenigde Staten: Springer Publishing.

**Safe
Places
Thriving
Children**